

Lietuvių literatūra istorinės tiesos paieškose: trys nepriklausomybės dešimtmečiai

Audinga Peluritytė-Tikuišienė

Vilniaus universiteto
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų instituto
Lietuvių literatūros katedra
Department of Lithuanian Literature
Institute for Literary, Cultural and Translations Studies
Vilnius University
audinga.tikuisiene@ff.vu.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje apžvelgiamas lietuvių literatūros procesas nepriklausomybės perspektyvoje, pradedant nuo Sąjūdžio mitinguose išryškėjusių dominančių, autoritetų ir kūrinių, kurie buvo ir yra aktualūs literatūros raidos požiūriu. Iš laiko perspektyvos matyti, kad trys nepriklausomybės dešimtmečiai aktualizavo šiek tiek skirtingas literatūros tendencijas, ir galėtume kalbėti net apie skirtingų žanrų dėliojamus akcentus, tačiau visus šiuos nepriklausomybės dešimtmečius Ariadnės siūlu istorinių įvykių labirinte sujungia itin aktualus visam XX amžiui poezijos žanras. Poezijos tekstais prasideda Atgimimas, poezijos tekstus ir poetinę stilistiką sintetina eseistika, mažoji proza, poetinė proza, ir net pasiekusi trečią nepriklausomybės dešimtmetį lietuvių literatūra vis dar išsaugo poezijos pamokas. Šiame straipsnyje siekiama nueiti bent svarbesniais istorijos labirintų takeliais ir, apžvelgus ryškiausias autorių ir kūrybos ryšius ir sąsajas, įvardyti ir iš laiko nuotolio įvertinti reikšmingas literatūros raidos tendencijas, pokyčius bėgant laikui ir poslinkius stilistinėse sistemose. Apžvalginis straipsnio pobūdis leidžia suvokti poezijos įtakos galią, pastebėti ir įvardyti svarbiausius jos ženklus literatūros raidoje, tačiau specifiskesnius pačios poezijos, taip pat jos paliestus eseistikos, prozos tekstus vertėtų panagrinėti atskiruose tyrimuose.

Raktiniai žodžiai: Dainuojanti revoliucija, tiesa, poezija, proza, esė.

Lithuanian Literature in Search of Historical Truth: Three Decades of Independence

Abstract. The article focuses on the beginning of the Singing Revolution in Lithuanian culture and tries to identify the most significant dominant features in order to understand the entirety of the new changes in literature. In the face of political upheaval, such a dominant feature was the question of truth; however, the well-established poetry tradition – romantic, neo-romantic, modern neo-romantic, which coexisted with social realism in Soviet times, and experimental – did not raise such questions of truth but only reflected the nation's collective expectations. The evolution of Lithuanian literature, which was highly fragmented during all the decades of the Soviet occupation, united the country through the expatriate poet Bernardas Brazdžionis while he was visiting Lithuania in the summer of 1989. Poetic texts predominated during the first demonstrations of Sąjūdis (the Reform Movement), but while trying to understand their position in the general Lithuanian culture and literature discourse, one needs to acknowledge the leading nature of poetry throughout the Soviet times: having its niche in the cultural system, poetry posed a large number of vexed questions, sought philosophical profundity, and was able to constantly address the deepest metaphysical questions even in strict censorship conditions. Lithuanian prose, which evaded the requirement by the doctrine of social realism to portray the world and characters engaged in class struggles, also found support in the poetry

Received: 25/11/2021. Accepted: 26/11/2021

Copyright © Audinga Peluritytė-Tikuišienė, 2021. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

system and created a non-linear but coherent narrative where metaphors prevail. Lithuanian prose poetry became a sign of esthetic quality in independent Lithuania too, where the question of truth, which was important for achieving independence, found a way similar to that of poetry – through memoirs and essays to esthetics and little prose. At the beginning of independence, poetry, which had fed Lithuanian prose with its ideas, themes, conception of the world and esthetic solutions, also merged with memoirs and essays, thus being part of the discourse of telling the truth.

Keywords: Singing revolution, truth, poetry, prose, essay.

Dainuojančios revoliucijos dominantė: poezija

Nepriklausomos lietuvių literatūros pradžia Lietuvoje galėtų būti laikomas pirmasis Sąjūdžio mitingas, įvykęs 1988 metų vasarą, rugpjūčio 23 dieną Vilniaus Vingio parke. Šis įvykis tapo svarbių politinių pokyčių katalizatoriumi, ne tik suvienijo Lietuvos žmones, bet į autoriteto lygmenį iškėlė menininkų ir mokslininkų elitą: nuo pirmųjų Sąjūdžio buvimo viešumoje akimirkų, šalia politinių debatų ir viešinamos informacijos, žinomi poetai skaitė savo eiles, o publika klausėsi, reagavo ir šlovino. Dėl itin populiarių literatūrų, poetų, vertėjų, publicistų išitraukimo į procesą nebūtų klaida Dainuojančią lietuvių revoliuciją vadinti ir poetų ar poezijos revoliucija, nes, be šiandieną visiems gerai žinomo sąjūdžio pirmininko, muzikologo profesoriaus Vytauto Landsbergio, to meto aktyvių humanitarų branduolį sudarė rašto žmonės: žinomi ir pripažinti poetai Justinas Marcinkevičius, Alfonsas Maldonis, Sigitas Geda, rašytojai Vytautas Bubnys, Algimantas Čekuolis, Vytautas Petkevičius, žinomi filosofai ir publicistai Romualdas Ozolas, filosofas Bronius Kuzmickas. Pirmieji Dainuojančios revoliucijos mitingai, lydimi dainuojančios minios, savo istorinio teisingumo poziciją, iki įvykiams sparčiai krypstant nepriklausomybės atkūrimo kryptimi, rėmė žinomų lietuvių poetų tekstais.

Rašto žmonių drąsa ir bekompromisinė laikysena sudėtingomis kolektyvinės įtampos ir asmeninio pasirinkimo sąlygomis sukūrė unikalią laisvos ir intelektualios elgsenos atmosferą. Ir pirmoji į šią laisvės sąlygą atsišaukė lietuviškoji kultūrinė spauda, konkrečiai *Literatūros ir meno* savaitraštis, pirmasis pradėjęs publikuoti tekstus, nepaliestus cenzoriaus rankos. Iki nepriklausomybės paskelbimo 1991 metais taip pasielgė ir kiti leidiniai, tačiau profesionalus literatūros savaitraštis buvo pirmasis, šalia išeivijos publikai skirto leidinio *Gimtasis kraštas*, kuris tai padarė. *Literatūros ir meno* redakcija iš esmės rizikavo savo kolektyvo saugumu¹, tačiau šis drąsus žingsnis iš esmės buvo būtinas nepriklausomai spaudai egzistuoti. *Literatūros ir meno* savaitraštyje publikuoti pirmieji tremtinių, disidentų, išeivijos autorių tekstai, šalia drąsių pasisakymų apie nutylėtus Lietuvos istorijos faktus, apie ištremtus ir nužudytus žmones buvo sukrečiančio poveikio².

Laisvoji žiniasklaida ir mitingų aikštėse tūkstantinė auditorija laisvėjimo proceso pradžioje buvo bene vienintelė patikima jungtis tarp Sąjūdžio intelektualų ir jiems prijauniančiųjų,

¹ 1989 metų vasaros pabaigoje teko asmeniškai lankytis *Literatūros ir meno* redakcijoje, kur mane pasitikusi poetė Marytė Kontrimaitė (pavadavo Almi Grybauską, kuris dėl saugumo turėjo išvykti į užsienį) parodė džiūvintos duonos krepšelius, redakcijos žmonių laikomus tiesiog taip, redakcijoje, jei kartais būtų suimti, išvežti ar įkalinti.

² 1988–1989 metais savaitraščio *Literatūros ir meno* tiražas pasiekė rekordinį beveik 80 000 tūkstančių egzempliorių tiražą. Vėliau tiražai ženkliai krito ir dėl pagausėjusios laisvosios spaudos, ir dėl visuomenę ištikusiu ekonominių sunkumų. Tačiau leidinys eina iki šios dienos.

ir statistinio minios vieneto, visokio, nebūtinai humanitarinio, išsilavinimo žmogaus. Iš dalies pasitikėjimą šia žiniasklaida ir palaikė viešųjų intelektualų, kalbančių argumentų, dokumentų ir liudijimų kalba, autoritetas. Vieši ir drąsūs pasisakymai, paremti žinomų poetų citatomis, pirmosios nepriklausomybės, sovietmečio taip pat, garantavo patikimą ir dokumentinę, ir literatūrinę politinių pareiškimų, svarstymų ir abejonių temperatūrą. Privalomi buvusių sovietinių suvažiavimų, plenumų ir nutarimų kamšalai, kuriuos dėdavo redakcija, kilusi iš Maskvoje kadais (1942–1944) leisto laikraščio *Tarybų Lietuva*, iki Sąjūdžio laiko, nuo cenzūros atsisakymo momento, tapo Michailo Gorbaciovo paskelbto *glasnost* variantu, kuris pačiam tuometiniam sovietų sąjungos lyderiui vargu ar galėjo patikti.

Nuo 1988 metų rudens iki 1991 metų pavasario, kai naujai išrinktas Lietuvos Seimas suformulavo viešą politinį nepriklausomybės siekį, cenzūros atsisakę leidiniai padėjo suvienyti visuomenę. Viešose aikštėse, daugiatūkstantinėse miniose ir milijoninėse televizijos ir radijo laidų auditorijose kalbėjo iki to laiko atskirose profesinėse nišose veikę intelektualai, menininkai, mokslininkai, o pauzės tarp pasisakymų būdavo užpildomos poezijos teksta, folkloro ir roko dainomis, ir kiekviena šios raiškos forma rasdavo atsaką labai margoje publikoje. Vienas iš ryškiausių to meto įvykių – roko grupės *Antis* veikla, sujungusi originalią poeziją su roko muzika ir politine veikla: garsūs roko maršai per Lietuvą, žygiai į Rusiją, koncertai Vakaruose, kur koncertinė veikla pynėsi su itin intelektualiomis diskusijomis apie istorinę tiesą, teisingumą, apie kiekvieno politinę atsakomybę laisvės ir viešumo akivaizdoje. Grupės lyderis profesionalus architektas Algirdas Kaušpėdas savo politinės ironijos pripildytais teksta, igarsino ne tik savo, bet ir savo kartos (Gintaro Patacko), ir jauniausios moksleivių kartos (Evaldo Morkūno³) poeziją.

Lietuvos poetai ir rašytojai taip pat aktyviai bendravo su visuomene. Į aktualią apyvartą sugrįžo Maironis, o gyvieji klasikai Justinas Marcinkevičius, Vytautas P. Bložė, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis į procesą jungėsi ne tik kaip mitingų dalyviai, bet ir kaip poetai, reaguojantys į įvykius gyvais eilėraščiais. Gyvųjų poezijos klasikų dalyvavimas iš dalies padėjo atsitraukti nuo sovietmečiu įsitvirtinusios viešos literatūros nomenklatūros⁴, pakeisti sovietmečiui lojalius autoritetus, ir tai vyko savaime, natūraliai, be jokio

³ Tuo metu itin jaunas poetas Evaldas Morkūnas, tebesimokantis vidurinėje mokykloje Vilniuje, buvo laikomas vienu talentingiausių žurnalo „Moksleivis“ poezijos debiutantų, laimėjęs tuo metu itin prestižinį Jaunųjų filologų konkursą (poezijos sekcijoje) Vilniuje ir Lietuvoje, o Morkūno eilėraščiais žavėjosi poetė, žurnalo *Moksleivis* poezijos dalies redaktorė Onė Baliukonytė. Iki šios dienos dienraščiuose ir savaitraščiuose apie draugystę su šiuo talentingu žmogumi pasakoja tokie garsūs kultūros žmonės kaip Algis Kaušpėdas, Oskaras Koršunovas, nors ryškesnio pėdsako, be keletos *Anties* dainų autorių, ir nepaliko, nes devintame dešimtmetyje emigravo į JAV, ten sukūrė šeimą ir į Lietuvą negrįžo. (<https://www.delfi.lt/veidai/zmones/a-kauspedas-daugeli-metu-galvojau-kodel-martynas-turi-ieskoti-prastesnes-paneles.d?id=62029729>; <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura/kaip-grudinas-genijai-arba-panku-i-rezisierius-297066>).

⁴ Sovietinę Lietuvos rašytojų sąjungą sudarė tik su viešąja ideologija nekonfliktavę nariai, nes ši sąjunga buvo sukurta 1945 metais, išvaikius buvusią Lietuvos rašytojų draugiją, ir tik nuo 1989 metų tapo nuo Maskvos nepriklausoma Lietuvos rašytojų sąjunga. Nepasitikėjimą palaikė ir žinomų viešų asmenybių vieša veikla: nepriklausomybės pradžioje dar gyvenęs itin sovietmečiu populiarius rašytojas Juozas Baltušis nepalaikė lietuvių nepriklausomybės siekio, o savo poziciją išsakęs lemtingos 1991 metų sausio 13-osios išvakarėse Ostankino televizijos surežisuotame interviu, prarado ne tik savo ištikimų skaitytojų meilę, bet ir buvo pasmerktas visuomenės. Už nepriklausomybės siekio išdavystę maždaug pusę metų, iki pat rašytojo mirties, politiniai aktyvistai kasdien Juozo Baltušio laiptinėje, priešais rašytojo duris, degino suneštas knygas.

užsakymo iš išorės. Lietuvių poezijos aktualumas, populiarumas to meto sąlygomis buvo akivaizdus, jis ne tik į areną leido išeiti žinomiems, ne itin sovietinės nomenklatūros mylimiems autoriams⁵, bet ir savaip motyvavo jaunąją kartą. Šio pirmojo ir politiškai labai aktyvaus nepriklausomybės periodo metu, be abejo, poezijos viešajame diskurse neįmanoma nureikšminti. Lietuvių nacionalinėje tradicijoje poetai užima ypatingą vietą, ir ne tik todėl, kad savo ištakomis ta tradicija buvo maitinta romantinių tautos dvasios idėjų, bet ir todėl, kad draustos lietuviškosios spaudos sąlygomis, totalitarinio persekiojimo sąlygomis, politinės cenzūros suvaržymo sąlygomis poetų žodis galėjo lengviau pasiekti bendruomenę, stipriau rezonuoti jausminę patirtį, sukurti tautinio solidarumo terpę. Poezija buvo tarsi laisvesnė nei proza, kuri negalėjo apsieiti be personažų, siužeto, be pasakojimo.

Šiuolaikinis lietuvių poetas Marcelijus Martinaitis pačioje nepriklausomybės pradžioje yra užfiksavęs fenomeną, kurį galima pavadinti poetine tautos atmintimi, kai pačiais sunkiausiais, trauminiais istorijos momentais, karo, tremčių, kalinimo, ankstyvojo pokario, nepriklausomybės kovų, politinių įtampų laikotarpiais poetiniai Maironio, Jono Aisčio, Bernardo Brazdžionio tekstai staiga tapdavo kolektyvinės paguodos šaltiniu, buvo deklamuojami mintinai, virsdavo dainomis, o poezijos ir meno kalba traktuojami kaip istorinis bendros patirties dokumentas, išreiškiantis daugumos valią⁶. Ankstyvasis nepriklausomybės periodas savaip atkartoją šį fenomeną: pirmosiomis Sąjūdžio veiklos dienomis nuo minios lūpų nenueidavo Maironis, vėliau cituojamų autorių laukas plėtėsi, nes į aktualią apyvertą įsitraukė gyvieji klasikai Lietuvoje, taip pat į Lietuvą 1989 metų vasarą sugrįžo išeivijos nepriklausomybės šauklys poetas Bernardas Brazdžionis, o jį pasitiko minia su šimtatūkstantiniu tiražu išleista rinktine *Poezijos pilnatis*. Brazdžionio poezijos rinktinė *Poezijos pilnatis* (1970) perleista Lietuvoje (1989) buvo išleista iki šiol jokios poezijos knygos lietuvių kalba nepralenktu tiražu – 100 000 egzempliorių. Be to, leidimas buvo kelis kartus pakartotas⁷.

⁵ Vienas garsesnių cenzūros nuolat kontroliuojamų, uždraudžiamų, nemėgstamų autorių buvo žinomas poetas ir vertėjas Vytautas P. Bložė, kurio gyvenimo istorija tokios cenzūros buvo nemenkai paženklinta: ištremta ir iš tremties nebegrįžusi tėvų šeima, nuolatinis persekiojimas už šeimos šaknis, nuolatinė cenzūros priežiūra, dešimtmečius slepiama kūryba, net ir savitas patarimas keltis iš didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos), o išstumtas į Lietuvos pakraštį Druskininkuose jautė savitą kartėlį. / Žr.: „Dvasingumo vaisiai noksta lėtai“ (Jurga Ivanauskaitė kalbina Nijolę Miliauskaitę ir Vytautą P. Bložę), *Moteris su lauko gėlėmis. Knyga apie Nijolę Miliauskaitę / atsiminimai, pokalbiai, laiškai* (sud. Gražina Ramoškaitė-Gedienė (Vilnius: LRSL, 2003).

⁶ „Kartais atrodo, kad naujausią Lietuvių poeziją projektavo poetai. Atgimimas prasidėjo tarsi pagal poezijos nuostatas: į pirmuosius viešus susibūrimus žmonės ėjo ne su ekonominėmis bei politinėmis programomis, aiškiais reikalavimais, o su eilėraščiais, dainomis, su Maironiu. [...] Mūsų troškimai ir norai buvo ir tebėra šifruoti žodyje, kultūroje, mene. Štai net ir istorija neretai suvokiama iš grožinės raštijos, poetiniai Maironio vaizdai; kultūroje, kūryboje ieškome argumentų, patvirtinančių mūsų siekių teisėtumą, norą būti laisviems. [...] Literatūra, poezija tarsi buvo mūsų diplomatijos kalba. Kai kitose šalyse pasirodydavo išverstų mūsų rašytojų kūrinių, laikraščiai rašydavo taip, lyg su ta valstybe būtų užmegzti diplomatiniai santykiai. [...] Lietuvoje neseniai buvo gėdijami tie, kurie drįsdavo viešai prisipažinti, kad nesupranta arba nemėgsta poezijos, tarsi jie pažeistų visų susitarimą, paniekintų daugumos valią.“ / Marcelijus Martinaitis, „Tiesos angelo globoje. Užmiršta dabartis“, *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir Vilties knyga. 1988–1991*“, Vilnius: LRSL, 1992, p. 82–83.

⁷ Bernardo Brazdžionio poezijos rinktinė „Poezijos pilnatis“ (1989) yra simboliška daugeliu atžvilgių, ne tik dėl savo pasirodymo laikmečių riboje, ne tik dėl stebėtinio tiražo, bet ir dėl to, kad tai viena didžiausių vienos knygos poezijos rinktinių iki šios dienos lietuvių literatūroje (daugiau kaip 700 psl.), ir dėl savo masinio populiarumo visuomenėje.

Politinis poezijos vaidmuo lietuvių kultūriniame gyvenime yra įdomus tuo, kad lietuviai iš principo renkasi apolitiškus tekstus: mes nerasisime kokių nors deklaratyvios poezijos pavyzdžių, net ir cituotoje sąjūdžio poezijoje. Nusistovėjusi lietuvių poezijos tradicija, kuri aktuali iki šios dienos, yra meditacinė lyrika, ir šiai lyrikai būdingas tylus balsas, melancholiška nuotaika, bet jokių būdu ne deklaratyvi intonacija. Lietuvių lyrikos tradiciją nusako tokie mediatyvūs, tyliu balsu ar mintyse skaitomi eilėraščiai kaip Salomėjos Nėries eilėraštis „Diemedžiu žydėsiu“, Jono Aisčio „Peizažas“, Justino Marcinkevičiaus „Tai gražiai mane augino“, peizažinė lyrika, su giliai jaučiamu egzistencinės dramos turiniu, kuris nėra išaiškinamas, tik nujaučiamas. Kokių nors *majakovskijų* lietuvių poezijoje nerasisime, kaip nerasisime ir deklaratyvios, dėmesio vertos propagandinės poezijos pavyzdžių. Aukštesnės emocinės gaidos Maironio ar Brazdžionio tekstuose yra gana retos ir sietųsi su jausminio išgyvenimo intensyvumu, o ne su politinių šūkių tiradomis, būdingomis politiškai angažuotai literatūrai. Pavyzdžiui, garsusis Brazdžionio eilėraštis „Šaukiu aš tautą“: „Šaukiu aš tautą, GPU užguitą, / ir blaškomą it rudenio lapus, / į naują vieškelį, į naują buitį, / kur niekad šiaurūs vėjai neužpūs.“⁸

Kadangi šis straipsnis nenumato diskusijos tokiu klausimu, galiu tik trumpai pažymėti, kad toks lyrinės poetinės diskursas, kuris nusistovi XX amžiaus lietuvių poezijos tradicijoje ir kurį aktualizuoja nepriklausomybės įvykiai, domina ir lietuvių humanitarus. Ne kartą buvo klausama: gal mes tokie lyrikai tik todėl, kad, skirtingai nei estai ir latviai, esame praradę tautinį epą? O gal todėl, kad tokia lyrinė meditacinė yra lietuvių savimonė? Nepriklausomybės įvykių pradžioje, svarstydami stingamos epinės kultūros klausimus, lietuvių humanitarai – muzikologai, literatūrologai, mitologai – grįžta prie tautinio epo klausimo: kodėl estai ir latviai, mūsų geografiniai istorijos partneriai nepriklausomybės kovose, tuos epus turi, o lietuviai ne? Kodėl lietuviai taip myli lyrinę poeziją ir gana vangiai rašo prozą? Literatūrologė Viktorija Daujotytė tuo klausimu parašo mokslo studiją *Tautos žodžio lemtys*⁹ (1990), kurioje svarsto visas su tokiu klausimu susijusias aplinkybes.

Apčiuopiamo rezultato stoka – lietuviškojo epo nėra, tik numanomi ir neįrodomi fragmentai – suteikia nemažai peno svarstymams apie lietuvių poezijos prigimtį, apie mediatyvios pasaulėjautos primatą ir šaltinius, tačiau palieka klausimą neatsakytą. Nepriklausomybės pradžioje atrodė, kad atsakymas glūdi istorijos vingiuose prarastuose artefaktuose, tačiau laiku pasislinkus arčiau šios dienos, į kokius nors menotyrininkų klausimus lietuviškai fotografijai, kaip tai darė Agnė Narušytė¹⁰, ar lietuviškajam kinui, kaip tai darė Saulius Macaitis¹¹, atrodytų, šią versiją galima ir papildyti: galbūt pati lyrika aktualino nišinio diskurso galią kalbėti tai, kas draudžiama dominuojantiems diskursams, ir pasakyti tai, kas būtina. Cenzūros ir suvaržymų aplinkoje lyrinė poezija kalbėjo tuo, kas likdavo tarp eilučių, tad lyrinė poezija buvo tiesosakos forma, kuri savo tiesos turiniais turėjo ką pasakyti ir intensyvių pervartų epochoje, tik tie turiniai pasirodydavo

⁸ Bernardas Brazdžionis, eil. „Šaukiu aš tautą“, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Sietynas, 1989, p. 195.

⁹ Viktorija Daujotytė, „Didžioji lietuvių kultūros širdgėla“, „Bandymas grįžti į epo laiką“, *Tautos žodžių lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 10–28; 29–49.

¹⁰ Agnė Narušytė, *Nuobodulio estetika Lietuvos fotografijoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.

¹¹ Saulius Macaitis, *25 seansai: vienos kartos kino biografija*, Vilnius: Regnum, 1990.

asociacijomis, tropais ir pauzėmis, ir lyrika, lyrinė meditacija įkūnijo tinkamą suvokėjui šio pasirodymo būdą.

Poezija istorijos ir tiesos perspektyvoje

Ieškodami galingesnių maišto formų lietuvių poezijos istorijoje, turėsime suvokti ir jos mediatyvią prigimtį, ir aktualų, tačiau nišinį, sovietinių cenzorių požiūrį, egzistavimo pobūdį. Lietuvių lyrikos istorija visą dvidešimtąją amžių vystėsi sparčiau ir sėkmingiau nei drama ar proza, nes jai rašyti ir viešinti reikėjo minimalesnių sąlygų dėl susiklosčiusių kalbos draudimo, kovos už tautinę laisvę ir nacionalinę savimonę aplinkybių, poezija buvo tiesiog saugesnis menas. Per du Vasario 16-osios respublikos gyvavimo dešimtmečius kartu su visa meno raida lietuvių poezija spėjo nueiti visais avangardo ir modernizmo takeliais, nuolat išlikdama itin svarbia dvasinio gyvenimo liudytoja. Dėl karo metų, tremčių, disidentinės kovos ir Egzodo kūrybinių ieškojimų lietuvių lyrika, kaip ir visas intelektualinis mokslo, meno Lietuvos gyvenimas, neteko daugybės autoritetų (Salomėja Nėris mirė nuo sunkios ligos, Henrikas Radauskas, Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis ir kiti bėgo į Vakarų, Bronius Krivickas ir Diana Glemžaitė rašė eilėraščius partizanų bunkeriuose, vėliau buvo nužudyti), kurių kūryba į Lietuvą jau atgavus nepriklausomybę grįžo labai palengva, ne visa iš karto, o kai kurie atradimai nustebina mus ir šiomis dienomis.

Ieškodami svarbių to meto cenzūros pripažintų, viešajam sovietiniam diskursui palankių autoritetų, deja, turime kliautis tuometinės grožinės literatūros leidyklos išleista poetine kūryba, o jos knygos suglumintų šiuolaikinį skaitytoją, ypač nepatyrusi totalitarinės prievartos, savo ne tik kad ne lyrine gaida, bet kartais ir akivaizdžia grafomaniška raiška¹². Ištuštėjusioje kūrybos panoramoje pirmuoju totalitariniu pokario dešimtmečiu lietuvių lyrika priklausė labiau sistemai, lojalių kūrybos aktyvistų plunksnai, ir pirmuoju okupacijos dešimtmečiu meninis literatūros lygmuo buvo itin žemas. Net ir sistemai lojalus poetas, prieškarinio Kauno komjaunuolis Eduardas Mieželaitis pirmuoju pokario dešimtmečiu, po visuotinio Lietuvos rašytojų sąjungos susirinkimo, kur buvo sukritikuotas dėl poezijos knygelės *Tėviškės vėjas* (1946) beidėjiškumo, iki 1951 metų eiliavo vaikams ir vertė, ir iš naujo lietuvių lyrikoje įsitvirtino tik maždaug septintojo dešimtmečio pradžioje. Lojalumą reikėjo įrodyti ne tik aktyvia pilietine laikysena viešumoje, bet ir savo poezijos tekstais, kurie atitiktų to meto socrealizmo nubrėžtą meno standartą.

Lyrinis pradas Mieželaičio kūryboje išliko visada, tačiau avangardiniai kalbos eksperimentai, savaip atliepiantys sovietinio žmogaus tikrovės eksperimentus, ypač po poemos „Žmogus“ (1962), išsiliejo į šį lyrinį pradą. Mieželaitis lyrika konstravo optimistinę utopinę tikrovę paveikslą. Elena Baliutytė įvardijo tai bene tiksliausiu „romantiškojo avangardisto“ vardu¹³. Avangardistas, neoromantikas, imažinistas ankstyvasis Mieželaitis sovietinėje

¹² Išsaugotomis to laikotarpio poezijos knygomis savo akademinės karjeros pabaigoje VU pasidalijo poetas Marcelijus Martinaitis, ir keletas autorių stebino savo nevalyvosios eilėraščių formomis ir antihumanišku turiniu („Jis įkaitintą šviną bėrė. / Jis žinojo - / Kaunas už liaudį. / Ne! / Jis neskels gimstančios eros. / Jis tiesiog - / Į baltuosius šaudė.“, Br. Mackevičiaus, „Sakmė apie kanonierius“, *Petys į petį*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 10).

¹³ Elena Baliutytė, „Romantiškasis avangardistas“ / <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/7454-romantiskasis-avangardistas-miezelaitytis>. / Žr.: 2021-11-21/.

literatūroje liko vienas iš kosmopolitiškiausių, politinei sistemai lojalių, tačiau tuo pačiu ir kalbai jautrių, energingų eilėraščių formos eksperimentatoriumi, kurio poetinės mokyklos įtaką galėtume atsekti iki nepriklausomybės pradžioje atsiskleidusių ir įsitvirtinusių autorių kūrybos. Užėmęs tokią politiškai dominuojančią poeto poziciją, iš esmės geras poetas Mieželaitis kūrė ir poezijos reikšmingumo atmosferą lietuvių literatūroje. Jo mėgstamos žinomų ir garsių poetų, literatų, dailininkų, menininkų citatos, intertekstai, meno kūrinių ženklai suteikė šiai atmosferai papildomo reikšmingumo: lietuvių literatūra nepameta iš akių ne tik lietuvininko Kristijono Donelaičio, bet ir žinomų Vakarų poetų avangardistų: (Walto Whitmano (Valto Vitmeno), Guillaume'o Apollinaire'o (Gijomo Apolinerio) bei socialiai angažuotų amžininkų (Aleno Ginsbergo (Aleno Ginsbergo), Federico Garcia Lorca (Federiko Garsija Lorka), Paulio Eluard'o (Polio Eliuaro), Pablo Nerudos (Pablo Neruda), Roberto Frosto (Roberto Frosto))¹⁴.

Pirmojo dešimtmečio meninę tuštumą įveikusios pirmosios Algimanto Baltakio, Justino Marcinkevičiaus, Alfonso Maldonio, Vytauto Petro Bložės, Tomo Venclovos, Jono Juškaitio, Juditos Vaičiūnaitės, Marcelijaus Martinaičio knygos pasižymėjo gera filologine klausa, poetinės meistrystės išmanymu, taip pat sužmogintu pasakojimo turiniu, kuriame cenzūros reikalauta tematika buvo prigesinama asmeniniais išpūdziais, jausminiu žvilgsniu į pasaulį, šiek tiek mąstlia, meditatyvia ar lyriškai žaisminga nuotaika¹⁵. Net ir pirmuosiuose rinkiniuose galima užčiuopti romantinės prieškario literatūros įtvirtintos neoromantinės stilistikos, temų (tėviškė, jausmai, vidinio pasaulio orientyrai) dominavimo, tačiau su sąmoninga savo tautos istorijos refleksija, kuri disonavo su socrealizmo kosmopolitiškumu, ir, vykdydami savitą „perversmą“, kaip yra sakęs Rimvydas Šilbajoris, pačioje kalboje, nutiesė takelį į labiau modernistinę poezijos modelį¹⁶. Sugrąžinta lietuvių lyrikos dominuojanti stilistinė mokykla labai greitai atgaivino literatūriškumo geną, ir maždaug nuo septintojo dešimtmečio pradžios jau galime kalbėti apie autentišką lietuvių lyrikos raidą. Aišku, ir totalitarinės represijos, ir cenzūra kūrė kliūčių, tačiau minėti autoriai talentingai dėlėjo slapčių suokalbių ženklus savo kūryboje, kuriuos šiandieną suvokiame ir kaip prisitaikymą, ir kaip pasipriešinimą, ir tas dviprasmybės jausmas, Donatos Mitaitės teigimu, yra išsipaudęs kartos kūryboje¹⁷. Ir jei mes tik iš dalies juos galime laikyti Ezopo

¹⁴ Elena Baliutytė, „Medituojantis avangardistas“, *Eduardas Mieželaitis tarp Rytų ir Vakarų. Pasivaikščiojimas su Waltu Whitmanu ir staugimas su Allenu Ginsbergu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 263–291.

¹⁵ Algimantas Baltakis, *Lietučiui dulkiant* (1955), Justinas Marcinkevičius, *Prašau žodžio* (1956), Alfonsas Maldonis, *Viduvasaris* (1958), Judita Vaičiūnaitė, *Pavasario akvarelės* (1960), Vytautas Petras Bložė, *Septyni šienpjoviai* (1961), Tomas Venclova, *Raketos, planetos ir mes* (1962), Marcelijus Martinaitis, *Balandžio sniegas* (1962), Jonas Juškaitis, *Ir aušros, ir žaros* (1962).

¹⁶ Rimvydas Šilbajoris, „Žmogus ir žodis pokarinėje Lietuvos poezijoje“, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 544–561.

¹⁷ Sudėtinga kartos prisitaikymo, išlikimo ir asmeninių pasirinkimų istorija neblogai atskleidžiama Donatos Mitaitės straipsnyje „30-ųjų metų kartos konformizmas ir iliuzijos“: „Akivaizdu, kad rašytojai buvo pastatyti į nedrausmingo mokinio, kurį seka budri vyresniųjų akis, vietą ir tarsi susitaikę su savo padėtimi, ką liudija ir besiteisinanti oficialios Baltakio kalbos retorika: „Apie praeitį lengviau rašyti – aiškiau, mažiau pavojaus gauti į kailį.“ Alfonsas Biečiauskas baimę pabrėžia kalbėdamas apie kritikos trūkumą: „Literatūros institutas kritikų mažai ruošia, – susidaro įspūdis, kad bijo pasakyti, bijo, kad nepadarytų klaidų.“ Taigi nesaugumo, baimės jausmas įvairipai akcentuojamas.“, http://www.ilti.lt/failai/Colloquia37_internetui-94-114.pdf (žr.: 2021.10.30).

kalba, tai jau jaunesnės kartos, gimusiųjų penktąjį ir šeštąjį dešimtmečiais, ši Ezopo kalba pradeda sėkmingai funkcionuoti: Marcelijaus Martinaičio *Kukučio baladės* (1977), Sigito Gedos poema *Strazdas* (1967), Gintaro Patacko *Atleisk už audrą* (1975) jau yra ryškūs to laikmečio Ezopo kalbos pavyzdžiai.

Tačiau, vertinant lietuvių poezijos vietą iki nepriklausomybės pradžios ir to ribinio permainų meto kontekste, verta paklausti savęs: koku būdu penkis dešimtmečius Lietuvoje negyvenęs, nekūręs, knygų nepublikavęs, publikacijų neturėjęs Brazdžionis galėjo sukelti tokį susidomėjimą, kuris neslūgo ir dar keletą metų? Kodėl minių minios lydėjo poetą nuo Kauno oro uosto iki Vilniaus Arkikatedros aikštės, kur vyko kelias valandas trukęs Brazdžionio ir Lietuvos poetų poezijos skaitymas ties Lietuvos bažnyčiai gražinta, bet dar neatšventinta katedra: eiles skaitė daugybė kūrėjų, net ir tie, kurie visus penkis dešimtmečius buvo lojalūs sovietinei valdžiai. Brazdžionis tarsi sutaikė priešingose stovyklose esančius idėjinius oponentus ir be jokio papildomo judesio, vien skaitydamas savo eilėraščius miestuose ir miesteliuose, padaršino dvejojančiuosius, pakylėjo nuken-tėjusiuosius ir pakvietė visus prie ateities stalo.

Režisieriaus Arvydo Tarvydo dokumentinis filmas „Bernardas Brazdžionis. Sugrįžimas“ (1997) apie šiuos 1989 metų įvykius liudija, kad, nepaisant geografinių ribų, laiko, žmonės Brazdžionį prisiminė iš pirmosios nepriklausomybės knygų, kiek jų liko asmeninėse bibliotekose po tremčių, gyvenviečių sukolūkinimo ir kitų politinės aneksijos sukeltų gyvenimo pokyčių. Verta atkreipti dėmesį, kad kartu su Brazdžioniu į kraštą plūstelėjo ir visa Egzodo literatūra: viena po kitos Lietuvoje buvo perleidžiamos Kazio Bradūno, Henrico Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Antano Škėmos, Algimanto Mackaus, Liūnės Suteimos ir kitų iškilių išeivijos meistrų knygos, o jie patys, beje, ne be sutrikimo ar jaudulio, lankėsi taip pat. Čia juos pasitiko jau nuo Chruščiovo atšilimo ir Gorbačiovo *perestrojkos* retais reidais apsilankę žinomi lietuvių poetai, ar susitikę viešuose renginiuose Europoje, ar tik savo jaunystės metais ranka persirašinėję slapta gautų knygelių eiles¹⁸. Simbolinis lietuvių literatūros, atskirtos Sibiro platybių ir Atlanto vandenyno, susijungimas Lietuvos krašte prasidėjo poetų susitikimais gimtojoje žemėje, ir tik vėliau, nebe taip akivaizdžiai, iš tolimų kraštų pradėjo grįžti prozos ir dramos tekstai.

Tai reiškia, kad net ir iš už Atlanto lietuviškoji poezija slapta persiūstomis knygomis, ranka perrašytais nuorašais buvo siunčiama į Lietuvą, skaitoma ir net intensyviai reflektuojama visų sovietmečio dešimtmečių metu. Galėtume sakyti, kad dalis ketvirtajame dešimtmetyje gimusių autorių (Martinaitis, Vaičiūnaitė, Tomas Venclova, Bložė, Geda) iš šios poezijos mokėsi, nes žavėjosi, sekė. Ir atvirkščiai. Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiuose yra daugybė tokio pobūdžio pastabų ir komentarų. O lietuvių autorių komentarai gana plačiai išsibarstę po pokalbių ir esė knygas ir straipsnius. Bet faktas lieka faktas: du

¹⁸ Apie sovietinės rašytojų sąjungos nariams pastatytame name (Vokiečių gatvėje) palaikomus profesinius ir žmogiškuosius ryšius ne kartą susitikimuose su studentais yra pasakojęs poetas ir VU lietuvių religijos ir tautosakos dėstytojas Marcelijus Martinaitis. Knygas jam dažniausiai nakčiai skolindavo kito aukšto kaimynė Judita Vaičiūnaitė, o pasitarę tarpusavyje, kreipdavo ir kitas kaimynų duris, ir kiekvienu nauju atveju tekdavo rizikuoti, ir tik po kiekvieno atskiro bandymo atsirinkdavo tuos, kurie neįskųsdavo saugumui. Apie po Nagio eilėraščių knygos *Saulės laikrodžiai* (Chicago, 1952) perrašytą ir kitam kaimynui paskolintą knygą Martinaitis turėjo visą asmeninę istoriją: kaip kvietė į saugumą, kaip tardė, kaip dvi savaites persekiojo ir gąsdino.

nesusisiekiantys indai slapčia susisiekdavo net ir totalitarinės cenzūros dešimtmečiais, ir tai vyko gana intensyviai, ir ne tik tarp kūrėjų, nes per šeimas ir patikimus draugus tokie nuorašai, o kartais ir knygos, plito tolyn. Kur kas ilgiau užtruko sovietmečio pradžioje nužudytų poetų (at)pažinimas, pavyzdžiui, poetų partizanų Dianos Glemžaitės ir Broniaus Krivicko kūrybos, nes užtruko kūrybos paieška, atranka, knygų publikacijos¹⁹, o ir dėl tragiškai susiklosčiusių šių poetų likimo kūryba negalėjo plačiau pasklisti (buvo slepiama ir saugoma).

Šeštajame dešimtmetyje gimusi karta, šiandienų klasikų ir nacionalinės literatūros ir meno premijos laureatų, tokių kaip Baliukonytė, Patackas, Antanas A. Jonynas, Kornelijus Platelis, Donaldas Kajokas, o greta jų galima išrikiuoti visą plejadą egzodo tos kartos poetų pavardžių, pavyzdžiui, Mariją Stankus-Saulaitę, Lidiją Šimkutę, Eglę Juodvalkę, Joną Zdanį, Živilę Bilaišytę. Nors, atrodytų, poetus skyrė kardinaliai priešinga gyvenamoji terpė ir kultūrinė patirtis, ir vienu, ir kitų liudijimai byloja apie priešinimąsi išorinių jėgų diktatui, nesvarbu, kas tai būtų, sovietinė ar amerikietiška aplinka, kita kalba, kitos vertybės. Išeivijos poetai taip pat telkėsi vidinei ištikimybei savo tautai, tėvynei, kalbai²⁰. Šeštajame dešimtmetyje gimusi karta, o Lietuvoje ši karta buvo bene gausiausiai rašančių žmonių karta (po Vasario 16-osios Respublikos neoromantikų kartos), puoselėjo kur kas mažiau iliuzijų nei gimusi trečiuoju dešimtmečiu, taip pat buvo mažiau linkusi į kompromisinius svarstymus savo tekstuose. Vyresniųjų stabilizuota estetinė poezijos kokybė šios kartos buvo kultivuojama jau kaip pasipriešinimo vyraujančiai ideologijai forma, kaip naujų raiškos būdų savo tiesai išsakyti paieška. Ir poetinės inovacijos²¹, savitas alternatyvus Vakarų modernizmui sovietinis modernizmas, ir politinio maišto strategija, įdiegta į poetiką, šiandieną suvokiama ir traktuojama kaip to meto Ezopo kalba²².

Šiandieną Ezopo kalbos skaitymas reikalauja papildomo buvusių politinių kontekstų išaiškinimo, kūrybos maišto formų ir priešinimosi rutininei aplinkos inercijai tyrimų, nes totalitarinės kontrolės, cenzūros priežiūros mechanizmas nebuvo vienodas: ankstyvieji

¹⁹ Pirmosios partizanų knygos nepriklausomoje Lietuvoje: Bronius Krivickas, *Raštai* (1993); Diana Glemžaitė, *Mes mokėjome numirti* (1994); pats šių knygų publikavimo faktas atvėrė svarbų istorijos puslapį: nutylėtą tiesą, nuslėptą pasiaukojimą ir mirtį už laisvę.

²⁰ Marija Stankus-Saulaitė pokalbyje su Ričardu Pakalniškiu prisimena savo poezijos rašymo laiką Amerikoje: „Mes iš tikrųjų labai mylėjome Lietuvą. Nežinojome, kas jums bus, tai darėm, kiek galėjome. Iškalėm linksniuotes, kirčiuotes. Jautėmės esą dalelė tos kalbos. Norėjome, kad bent Amerikoje išliktų ta kalba, būtų ta kalba kuriama. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, viskas atslūgo.“, <http://www.tekstai.lt/index.php/tekstai-apie-tekstus/106-s/5105-marija-stankus-saulaitė-mano-sapnuose-vaikštai-lietuva-interviu-2.html>

²¹ Išsamiai aptariamasi Ritos Tūtlytės straipsnyje „Gėlių vaikai“ ir „blogio gėlės“ knygoje *Naujausioji lietuvių literatūra. 1988–2002*, Vilnius: Alma littera, p. 93–129.

²² Politinės Ezopo kalbos klausimai, kai poetinės sistemos lygmeniu užfiksuoti svarbūs pranešimai skaitytojui, yra atpažįstami ir iškoduojami, yra svarbus totalitarinės kūrybos tyrimų objektas. Lietuviškai šiais klausimais rašyta nemažai (Tomas Venclova, Vytautas Kubilius, Valdemaras Klumbys, Violeta Kelertas, Danas Lapkus, Nerija Putnaitė, Rimantas Kmita), tačiau vienas iš naujausių ir šiuos svarstymus apibendrinančių mokslo straipsnių yra Dalios Satkauskytės straipsnis „Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje“ (*Colloquia*, 2016, Nr. 36), kur Ezopo kalba įvertinama svarbi totalitarinės visuomenės komunikavimo forma, su jai būdinga poetikos strategija, kurią autorė įvardija „sociopoetika“, taip pabrėždama nuo poetikos neatskiriama komunikavimo konteksto. Šio staipsnio kontekste kaip tik ir svarbu akcentuoti poetikos raidos pokyčius, neatsiejamus nuo išorinių poezijos egzistavimo veiksnių.

totalitarizmo dešimtmečiai pasižymėjo kur kas represyvesne priežiūra²³. Už tai, už ką pirmuoju pokario dešimtmečiu galėjo sušaudyti, vėliau grėsė mažiau mirtinos bausmės, pavyzdžiui, tremtis, įkalinimas, persekiojimas, nesuteikta galimybė studijuoti aukštojoje mokykloje, visų kitų privilegijų eliminavimas. Chruščiovo atšilimas ženklina tą laisvesnio režimo epochą, kurioje po Romo Kalantos susideginimo į protesto prieš sovietų valdžią mitingus galėjo rinktis žmonių minia. Žiauriai numalšinti antisovietinis sukilimas Buda-pešte (1956), Čekijoje Prahos pavasario metu (1969), Gdansko laivų statykloje (1970), galimybės reikštis laisvai, nors buvo viltasi, neatsirado ir Chruščiovo valdymo epochoje; iki sovietų sąjungos gyvavimo pabaigos persekiojamas liko kiekvienas visuomenės individas, ir tokiam persekiojimui buvo skiriami didžiuliai ištekliai, finansiniai ir žmogiškieji.

Tačiau net ir šių persekiojimų fone ryškėjo augantis nepasitenkimas, virstantis vis stipresniu rodому ir nerodomu nesitaikstymu, nenuolankumu, pasipriešinimu. Lietuvių poezijoje toks pasipriešinimas veikė ne temų, bet sprendimų lygmeniu (temos galėjo būti identiškos socrealistinėms: darbo žmogus, aukojimasis dėl komunizmo, teigiamo herojaus ideologinė motyvacija ir pan.). Tokių sprendimų branduolį sudarė ne tik asmeninio nepritrimo politinei sistemai turiniai, galintys pasirodyti bet kokių perkeltinės reikšmės vaizdiniu ar motyvu, o visa apgalvota veikimo sistema. Šioje sistemoje lemiamą vaidmenį atliko asociacijų pažadinta patirtis, leidžianti atpažinti ir sugretinti perkeltinės reikšmės vaizdiniais užšifruotus sutartinius ženklus, ženklų serijas ar net ištisus pranešimus²⁴. Dėl šios priežasties poetikos, stiliaus modernizacija sovietinėje lietuvių poezijoje užtruko, nes, negalėdami telktis po viešo manifesto skraiste, kiekvienas autorius kūrė ir savo pasaulėžiūros, ir savo estetinių sprendinių programą, kurioje tokie sprendiniai turėjo būti atpažinti kaip individuali poetikos savybė.

Šiandieną mes turime daug poetų, kuriuos suklasifikuoti į kokias nors aiškiai apibrėžiamas kategorijas yra sunku kaip tik dėl to: kiekvienas buvo savaip originalus, o kitus pažindamas ir pripažindamas, netroško sutapti ir būti toks kaip kiti²⁵. Kitoniškumo matmuo nuspalvino kartos stilistinius ieškojimus, net ir šiandien sunku kaip nors kategoriškiau tuos ieškojimus katalogizuoti, todėl lietuvių poezijos istorinio kismo raida vis dar

²³ Skaidra Trilupaitytė, „Totalitarizmas ir sovietmečio meno (ne)laisvė. Kai kurie vertinimo klausimai“, / *Darbai ir dienos*, 2007, Nr. 47. / https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/32518/1/ISSN2335-8769_2007_N_47_PG_93-114.pdf / +r.: 2021-11.-21./

²⁴ Šie pranešimai retai kada galėjo būti atpažinti kaip išbaigtas pasakojimas, dažniausiai tai buvo nuorodos, užuominos ir punktyrai. Tam, kad atpažinimas vyktų sėkmingiau, atpažinimo ženklais buvo pasitelkiami žinomi antikiniai, Vakarų Europos kultūriniai ir literatūriniai archetipai. Dėl poeto Eduardo Mieželaičio poezijoje įvestų gausių meno ir literatūros kontekstų, tokia ženklų praktika tapo cenzūros nebekvestionuojama veikla. Vytautas Kubilius yra išryškines pozityvų Mieželaičio vaidmenį politiškai sudėtingos sovietinės konjunktūros pasaulyje: „Eduardas Mieželaitis. Nuo Atlydžio iki Nepriklausomybės“, *XX amžiaus literatūra. Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 526–529.

²⁵ Marcelijus Martinaitis kalba apie apskritai sovietmečiu tarp meno žmonių vyravusią tendenciją cenzūros ir represijų sąlygomis išsaugoti autentišką kūrybos savastį: „Bet kokie supanašėjimai, stilistiniai skoliniai, pasikartojimai [...] būdavo ypač nepriimtini. [...] Taip sąmoningai buvo siekiama praplėsti savos literatūros galimybes, išmėginti įvairius išraiškos būdus, sustiprinti vidinius, semantinius teksto ryšius, kai kurias reikšmes nugramzdinant į struktūrą, intonacijas ar net foniką.“ („Dešimtmečių sąvartose“, *Naujausia lietuvių literatūra. 1988–2002*, p. 15). Gausių šeštajame dešimtmetyje gimusių autorių būrys tokį požiūrį akivaizdžiai perėmė, nes represyviai sustabdytas natūralus literatūros raidos procesas, kuriam reikėjo meno programų, kūrybos leidinių ir manifestų, viešumoje stagnavo.

lieka gana tradicinis kelias poetus klasifikuoti kartomis²⁶. Kadangi knygų leidyba buvo cenzūros rankose, knygų pasirodymų metai galėdavo ir nesutapti su kartomis, o kartais knygos, nepaisant talento ir programinio panašumo, nepasirodydavo ir visai, todėl nuo savo kartos stilistiškai nutolę autoriai kartais likdavo už oficialaus literatūros proceso borto. Taip savo pirmosiomis knygomis nesutapę su savo kartomis liko poetai Algirdas Verba, Antanas Kalanavičius, Rimas Burokas, Robertas Danys²⁷. Kalanavičius apskritai susidūrė su griežta cenzūra, dėl kurios visą savo gyvenimą buvo priverstas gyventi vi-suomenės autsaiderio gyvenimą Dzūkijos miškuose, o Burokas dėl savo gyvenimo būdo (buvo šeštojo dešimtmečio kartos hipis) buvo persekiojamas ir kalinamas represinių sovietinės valdžios struktūrų. Populiari kartos tarpe Buroko kūryba išplito nuorašais dar gyvam autoriui esant ir pavertė Buroką kultine lietuvių poezijos figūra²⁸.

Tokio fenomeno, kuris lietuvių literatūroje būtų siejamas su tiesioginiu tiesos turiniu, kaip nutiko lenkų poetui Česlovui Milošui ar čekų poetui Jeroslavui Seifertui, lietuvių literatūroje nebuvo: istorinio teisingumo gestais galėtume laikyti ir asmeninius politinius pasirinkimus netarnauti okupuotos šalies valdžiai ir savo kūryba liudyti pasirinktą programą. Milošo pozicija buvo paliudyta ne tik tiesosakos žodžiais poezijos ir eseistikos tekstuose, bet ir autoriaus laikysena politiškai sudėtingoje situacijoje: negalėdamas pritarti vykdomai sovietų sąjungos politikai nepriklausomos Lenkijos atžvilgiu, poetas diplomatinės tarnybos Paryžiuje metu, itin rizikuodamas savo ir savo šeimos gyvybe, paviešino sprendimą nebetrnauti Lenkiją okupavusios valdžios interesams ir, atsisakęs diplomatinio darbo perspektyvų, emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas, kur nuosekliai viešino ir aiškino

²⁶ Lietuvių poezijos skirstymas į penktojo, šeštojo, septintojo, aštuntojo, devintojo, dešimtojo dešimtmečių kartas yra paprasčiausias, tačiau reikia patikslinimų, ar tai išsivijios, ar krašto literatūra, o tokie skirstymai, kaip antai „trijų šešetų karta“, „trijų aštuonetų karta“, „penkių penketų karta“ arba „trijų ketvertų“ (1934–1944), ir taip jau tiksliau nurodo į numanomus autorius, kurių gimimo metai įsitenka į nurodytą laiko tarpą. Toks skirstymas tik stipriau apibrėžia numanomas laikysenas, gyvenimo programas ir stilistinius sprendimus, tačiau nesuvienija autorių pagal kokius nors konceptualesnius požirius.

²⁷ Algirdas Verba (1941–2000) savo pirmosios knygos *Pakelės žalumos* (1977) sulaukė įpusėjęs ketvirtąją dešimtį, Robertas Danys (1963–2008) knygos *Pavėlavusi knyga* (1992) ir Antanas Kalanavičius (1945–1992) knygos *Ne akmenys guli* (1994), Rimas Burokas (1953–1980) knygos *39 eilėraščiai* (1992) sulaukė tik po mirties, ir tai nebuvo vienintelės šių autorių knygos.

²⁸ Gana nelygus net ir minėtų autorių likimas susiklostė labai skirtingai, tačiau kūryba bylojo kaip tik apie modernius poetinius sprendimus, kurie amžininkų buvo atpažįstami ir vertinami. Pavyzdžiui, Martinaitis savo vedamame kūrybos būrelyje, kuriame aštuntajame, devintajame dešimtmečiais brendo gabiausi Vilniaus universiteto literatai, mėgo lyginti kūrėjų kartas, rasdamas panašumų, sąsajų, skirtumų, ir tokių pokalbių metu net keletą kartų užsiminė apie poetą Verbą, ilgokai laukusį savo pirmosios knygos, vėliau dar kurį laiką Jaunųjų rašytojų sekcijoje (prie sovietinės rašytojų sąjungos) laukęs antrosios, nors buvo jau brandaus amžiaus. Martinaičio požiriu, nors iš šono Verbos kūrybinė biografija galėjo atrodyti kiek nevykusi, tačiau iš tiesų vėluojančios knygos kontekste poetas tarsi liko labai individualus, išskirtinis, įsiterpęs tarp dviejų kartų. Danio kūrybinis palikimas liko aktualus Marčėno kartos skaitytojams. Stipresnį kritikų ir literatūros mylėtojų rezonansą sukėlė savo kartos nuošalėje likusi Kalanavičiaus, kuris tuometei grožinės literatūros leidyklai „Vaga“ pateikė net aštuonis originalius poezijos rinkinius, kurių nė vienas nebuvo išleistas, kūryba. Tik po autoriaus mirties pasirodžiusi poezijos rinktinė iškart buvo pastebėta skaitytojų, greitai išpirta, o autorius po mirties įvertintas savo plunksnos brolių esė, literatūrologų straipsniais. Šveicarų baltisto Jan'o Peter'io Locher'io ir jo mokinio vokiečių profesorius Roberto Hodelio straipsnių apie Kalanavičiaus poetikos naujoves. Locher'io pastebėjimu, poetiniai kalbos eksperimentai Kalanavičius atsiduria Europos avangardistų lygmeniu, ruso Velimiro Clebnikovo ar čeko Vladimiro Holano / <https://lietuviai.ch/sveicarų-profesorius-j-p-locher-ir-poeto-a-kalanaviciaus-kurybos-sklaida-europoje/> (žr.: 2021-11-05). Išskirtiniu gyvenimo stiliumi iš savo kartos išsiskyręs Rimas Burokas legenda buvo tapęs dar būdamas jaunas žmogus, lyrišką poeziją rašęs hipis, mirties faktas šią legendą sustiprino.

totalitarizmo esmę, pasakojo apie savo šalies (Lenkijos) ir gimtosios (Lietuvos) patirtį totalitarizmo akivaizdoje. Seifertas, žinomas pirmosios nepriklausomybės Čekoslovakijos poetas, sovietinės okupacijos metais atsisakė publikuoti oficialiuose Čekoslovakijos leidiniuose ir savo knygas leido savilaidos būdu, kuris turėjo ir savo pagrindinę sistemą, ir skaitytojus²⁹. Abu autoriai devintuoju dešimtmečiu sulaukė tarptautinio dėmesio ir pagarbos: buvo apdovanoti Nobelio premijomis. Milošui, sugrįžusiam į Lenkiją gyventi atkūrus nepriklausomybę, teko ir šiuolaikinės jaunosios lenkų kartos metro amplua: atsiliepdami į dešimtmečius puoselėtą tiesosakos poziciją, jaunesnės kartos lenkų literatai pratęsė neoklasicizmo programą lenkų literatūroje, kuri gyva iki šiol.

Poezija ir poetinė proza: bendri patirties šaltiniai

Lietuvių poezijos vaidmuo visą dvidešimtąjį amžių buvo dominuojantis literatūros pasaulyje, ir ne todėl, kad nebūtų prozos, bet labiau dėl to, kad tautinio atgimimo pradžioje, spaudos draudimo laikotarpiu ir vėliau lemiamą suvaidino Maironis, vėliau išeivijoje – Brazdžionis, Lietuvoje – Marcinkevičius, visi šie talentingi lyrikai buvo pamaitinti romantinių idėjų, tėvynės meilės, kalbos dvasios idėjų, jų pamatinė pasaulėjautos dominantė buvo etnosas, įgijęs egzistencinių turinių, atliepiantis šiuolaikinio žmogaus klausimus: žemės ir būties tęstinumo, kalbos ir dvasios šaltinių, atminties ir prasmės, etinio ir estetinio buvimo ryšio. Lyginant su tomis civilizacinio istorijos laiko ar modernaus žmogaus būties mieste temomis, kurias savo poezijoje tais pačiais nelaisvės dešimtmečiais sprendė kad ir minėti lenkų ar čekų autoriai, realizuodami europinio modernizmo programą, lietuvių poetų kūryboje šiek tiek giliau susitelkiama ties žmogaus ir vietos tapatumo klausimu, analizuojant prigimtį ir savastį, savimonę ir vertybinę vietos semantiką, leidžiantis ne tiek į istorijos, kiek į mito ir archetipo, pajėgaus apibūdinti šią daugiaplanę patirtį, paieškas³⁰.

Be abejo, dvidešimtojo amžiaus lietuvių poezija neužsivėrė vien tautinės tapatybės klausimų rate ir į savo romantinių šaltinių maitinamą egzistencinį turinį įliejo nemažai itin originalių ir gelminių svarstymų apie civilizacinės, mitinės, religinės patirties dalykus. Ypač tai aktualu tapo Vytauto P. Bložės, Sigito Gedos, Onės Baliukonytės-Baliukonės, Gražinos Cieškaitės, Donaldo Kajoko, Kornelijaus Platelio, Nijolės Miliauskaitės kartos žmonėms, kurių vertybiniuose orientyruose tiesa, moralė ir teisingumas buvo svarbus poezijos motyvas, tačiau skirtingai nei laiko, istorijos ar krikščioniškosios Apokalipsės sistemoje save realizavusi moderni lenkų poezija, lietuvių poezija kryo į archajiškoje lietuvių kalbos savimonėje, semantikoje ir daugiareikšmėje asociacijose pasirodantį archajiškojo pasaulio

²⁹ Milan Kudrys, Richard W. Fetter, František Parkan, „Česká poezie dvacátých a třicátých let 20. Století“, *Nástin dějin literatury*, Praha: Nakladatelstva Fortuna, 2003, p. 113.

³⁰ Čia verta atkreipti dėmesį į Rimvydo Šilbajorio išsakytus svarbius tokias paieškas grindžiusius argumentus: „Mitologinė sąmonė stovi tautinės „sielos“ – identiteto – centre, ir beveik kiekvienas rašytojas sąmoningai ar instinktyviai jaučia būtinybę sukurti ar atkurti tos sielos visuotinį įvaizdį. [...] Neturėdami klasikinio mito, lietuvių kūrėjai jau nuo pat rašytinės kultūros pradžios ėmėsi įvairių meninių priemonių, idant suformuluotų tautos savimonei taip reikalingą mitologinę pasaulėjautą. Šičia norėtusi pakalbėti apie mitologinės sąmonės kūrimą tik pastaraisiais laikais, iš esmės tik pokarinėje lietuvių poezijoje namuose ir išeivijoje.“ / Rimvydas Šilbajoris, „Mitologinė dimensija – poezijos veiksnys“, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 55.

dabarties pasauliui tapatumą. Negalima neigti ir to kultūrinio užmojo, kuris sovietinių represijų aplinkoje vertė ieškoti aukštesnės buvimo idėjos, metafizinių atramų mitiniuose kalbos ir tautos praeities klotuose, iš kurių kilo ne tik vėdos, bet ir šiuolaikinis lietuvių poezijos orientalizmas, knyginis ir nelabai tikras, tačiau induizmo, budizmo ir šamanizmo doktrinomis aiškinęs lietuviškąją mentalitetą, maitinęs atmintį ir metaforiškas iliuzijas ir sapnus.

Iš čia galbūt nuolatinis lietuvių ir baltų mitinio pasaulėvaizdžio lietuvių poezijoje gryninimas, vėliau peraugęs į gilesnius indoeuropietiško lietuvių kalbos pamato poezijos ir prozos tekstuose ieškojimus. Induizmo, budizmo, zenbudizmo, šamanizmo filosofija ar pasaulėžiūra, lygia greta su antikiniu mitu ir filosofija tapo lietuvių poezijos nuolatinės savimonės, savistabos ir augimo dominante. Atsivėrimas pasauliui, ypač žinant, kad literatūros cenzūra buvo neatsiejama nuo prievartinės ateizacijos, vyko per kalbos prizmę, ir tai buvo labai neutralus, iš pirmo žvilgsnio apolitiškas būdas išsprūsti į daugiareikšmį asociacijų tinklą per kalbos semantikos teikiamas galimybes. Be abejo, lietuvių kalbos tyrimai, mito ir folkloro tyrimai prie to nemenkai prisidėjo³¹. Ir čia verta atkreipti dėmesį, kad tokia orientalistinė lietuvių literatūros paradigma prasidėjo tik lietuvių poezijos diasporoje Lietuvoje³². Išeivija liko prie baltų, lietuvių senojo religingumo idėjos, kurios patikimas teorinis orientyras buvo išeivijos mitologų darbai: Vinco Vyčino, Marijos Gimbutienės. Jie taip pat atvirai svarstė krikščioniškojo tikėjimo, kultūros dalykus savo poetinėje kūryboje, prozoje ir straipsniuose.

Oriento religinių, filosofinių sistemų keliamos individualios asociacijos tapo labai skirtingų poetinių programų argumentu: vieni domėjosi Dao, kiti Konfucijumi, dar kiti Zenu, tačiau visi kartu, tačiau ne drauge, o atskirai ir po vieną, bet tuo pačiu metu ieškojo atpažįtamų pasaulėžiūros paralelių tarp baltų ir budizmo, lietuvių senosios religinės sistemos ir krikščionybės idėjų. Bene ryškiausias tokių paieškų balsas – Sigito Gedos, kurio ribiniu laiku pasirodžiusi knyga, eilių romanas „Žalio gintaro vėriniai“ (1988), sukėlė ir susižavėjimo, ir pasipiktinimo ažiotažą viešojoje spaudoje, ir kaip tik dėl tokių darsių, tuo metu neįprastų skirtingų pasaulėžiūros dominančių lyginimo, kai lietuvių kunigaikščiai, šventieji ir kilmingieji istorijos laike pamatomi viename nesiliaujančiame erdvės virsmo motyve: „ČIA guli Varuna ir Krišna apsireiškęs – / po tvano – Snaigyno / salose - / paliko savo / amžinus provaizdžius – varnose, / kurios dergia ir ėda – Varnėnuose - / Kirsnoje- / moters kirkšniuose“³³.

³¹ Vienas iš ryškiausių sovietmečiu baltistų, žinomas tarptautiniu mastu Vilniaus universiteto profesorius Jonas Kazlauskas (1930–1970) inspiravo aktualų domėjimąsi lietuvių kalbos ištakomis visuotinio rusifikavimo metais, kuomet buvo mėginta netgi gimtakalbius lietuvius vidurinėse mokyklose priversti mokytis rusų kalba, nebent išskyrus lietuvių kalbos ir literatūros pamokas (toks projektas buvo svarstomas viešumoje). Vilniaus universitete prof. Kazlauskas pradėtas leisti mokslo leidinys „Baltistika“ (1965) subrandino ir Baltistikos katedros idėją.

³² Priešinimasis rusifikacijai buvo itin sudėtingas lituanistikos uždavinys tuo metu, ir Ezopo kalba šiame pasipriešinime suvaidino nemenką vaidmenį. Suteikti savo kalbai kitą, nei viešai persekiojama krikščionybė matmenį, nurodyti į kitą pasaulio patirties pusę nebuvo paprasta. Per įvairių rusų kalba, dažnai savilaida leistą lektūrą, kartais iš asmenybių gautais vertimais, susidomėta vedomis, taip pat per rankas maždaug aštuntajame dešimtmetyje intensyviai plito populiarėjantys savilaida leisti jogos pratimų ir meditacijos pradmenys, menininkų tarpe pradėta skaityti ir dalintis japonų haiku tekstais, domėtis zeno estetika, ieškoti sąsajų su baltų pasaulėžiūra ir senąja lietuvių mitine ir religine savimone.

³³ Sigitas Geda, eil. „Bhagavadgyta tarp Veisės ir Leipalingio“, *Žalio gintaro vėriniai. Eilių romanas*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 218.

Todėl tiesos diskursas, toks aktualus Sąjūdžio mitinguose nepriklausomybės pradžioje, neišsiterio poezijos aplinkoje. Tai, kad tiesos ir poezijos klausimas buvo aktualus, byloja ir šio toks konfliktas, kurį laiką tvyrojęs viešumoje (mažiau literatūrologų ginčuose) dėl pilietinės Justino Marcinkevičiaus laikysenos sovietmečiu ir nepriklausomybės pradžioje. Šio konflikto ašimi tapo sovietmečiu populiarios knygelės *Dienoraštis be datų* (1981) nepriklausomybės pradžioje perleidimas (2011), išbraukiant istoriškai rizikingą sakinį, kaip tapti geru rašytoju mažoje šalyje. Originale autorius leidžiasi svarstyti žinomo filosofo Žano Polio Sartro pasiūlyto būdo išeiti iš mažos tautos kalbos į didelę kalbą, o naujuose leidimuose šių svarstymų atsisakyta. Politinis prisitaikymas kaip galimybė tapti žinomam ir svarbiam ne tik savo tautos skaitytojams, bet net ir ignoruojant tautinę kalbą, persikeliant į „didesnės kalbos“ lauką, tapo ilgalaikės Marcinkevičiaus ir jo daugiatūkstantinių skaitytojų nesantaikos priežastimi. Nors poetas tokia „didelės tautos kalbos“ teikiama galimybė nepasinaudojo, tačiau šie svarstymai, o ypač jų išbraukimas nepriklausomybės pradžioje perleistoje knygoje, virto kaltinimų dėl neautentiškos laikysenos visu sovietmečiu lavina. Įdomu, kad mažiau reikšmingi poetai, juo labiau menininkai, kurių biografijoje ryškėtų daug ryškesnių politinių kompromisų ar net prisitaikymo elementų, tokio konflikto Lietuvoje nesukėlė.

Lietuvių literatūroje, jau pačioje nepriklausomybės pradžioje, istorijos tiesa virto politinių diskusijų objektu, o dokumentiniai tiesos tekstai nesutapo su poezijos teksta. Brazdžionio figūra sutvirtino esamos ir buvusios poezijos autoriteto tęstinumą, tačiau konkretūs poetai su savo asmeninėmis istorijomis, įsitikinimais ir kūryba liko viešais vykstančių debatų dalyviais, net jei tuose debatuose jie nenorėjo dalyvauti³⁴. Itin reikšminga visu sovietmečiu lietuvių poezija patyrė savitą autoriteto išbandymą pačioje nepriklausomybės pradžioje. Stebint krintančius tikrai gerų poetų gerų poezijos knygų tiražus, galima sakyti, kad to autoriteto vaidmuo tapo kur kas labiau nišinis nei buvo iki nepriklausomybės: knygos jau nebėra taip masiškai skaitomos, tačiau jų yra daugiau ir įvairesnių. Vis dėlto gyvastingumo geną lietuvių poezija išsaugojo iki šių dienų, ir ne tik gausiu talentingų jaunesnės poetų kartos būriu. Tai liudija neišsenkamas poetinių renginių, vakarų, tarptautinių festivalių šaltinis, kuris, be gyvų autorių ir gyvų skaitytojų intereso, neišvertų nei simbolinio reikšmingumo, nei ekonominio atskaitingumo išbandymų.

Poezijos įtaka sovietmečiu ir po nepriklausomybės atgavimo buvo stipri ir prozai, kai, bėgdami nuo privalomojo pasakojimo apie sovietinius herojus ir nuo cenzūros, dalis vyresnės kartos talentingų pasakotojų rinkosi sudėtingos meninės konstrukcijos, itin asociatyvius kūrinius, pavyzdžiui, Romuldas Granauskas, Juozas Aputis, Povilas ir Petras Dirgėlos, Saulius Tomas Kondrotas, Ramūnas Klimas, jie savo kūryboje plėtojo intelektualesnius tautos ir kultūros turinius aiškinančius pasakojimus. Reikšmės perkėlimo principais, bendrais mitiniais ir archetipiniais vaizdais šie kūriniai buvo ir yra arti

³⁴ Apie pripažintų literatūros asmenybių, ne tik poetų, bet ir literatūrologų, konformistinę laikyseną sovietmečiu gana intensyvi diskusija užsimezgė ir Vytauto Kubiliaus jubiliejinės konferencijos LLTI metu 1996 metais; tąkart diskusiją išprovokavo šeštajame dešimtmetyje gimęs poetas ir filosofas Vytautas Rubavičius, o jam oponavo literatūrologė Viktorija Daujotytė.

poezijos, ir kritikų dažnai įvardijami poetinė proza³⁵, ir dėl naujų istorinės metafikcijos vaizdavimo būdų, daugiasluoksnių, poetiškų, paremtų metaforine vaizdavimo struktūra, ir dėl vertikalų asociacijų jungčių. Ir tai logiška, nes ši proza susiformavo ir išaugo tais pat Ezopo kalbos principais ir tuo pat metu kaip ir lietuvių poezija. Ir ši proza, beje, išaugino ir savo mokyklą, kurios ryškiausia jaunosios prozininkų kartos atstove laikytume rašytoją Renatą Šerelytę.

Tiesos grūdas, kuris tokioje prozoje įrašytas metaforiškai Ezopo kalba, yra toks pat, koks visą laiką glūdėjo poezijos tekstuose, todėl tiesos diskursas, toks aktualus atkuriamos šalies literatūrai, į tiesosakos diskursą gali būti išverstas tik labai sąlygiškai. Vis dėlto prozininko istoriosofa Petro Dirgėlos atveju istorinės tiesos idėja, virtusi poetinio sumanymo ašimi, svarsto ne tik teorinį, metafikcinį istorinės tiesos klausimą, bet ir praktiškai įrašo dokumentinius Lietuvos istorijos faktus į šį klausimą: meninė tiesa, nors ir rašyta poetinės prozos principu, Dirgėlos *Karalystės* knygose virto istorinės tiesos liudytoja. Be abejo, tai paradoksalu, tačiau įdomu.

Tiesosaka nuo dokumentikos iki poetinės prozos

Tiesos ir tiesosakos klausimas, galima sakyti, formavo viešąją nuomonę ankstyvuju nepriklausomybės tarpsniu. Intelektualinis atsakymų pobūdis formavo bendravimo atmosferą, kūrė naujus komunikacijos būdus, leido atstumti suklastotus autoritetus ir iškelti senus užmirštus. Didžiuliais tiražais šiuos autoritetus rėmė kultūros leidiniai, kurių popierinis tiražas tuo laiku siekė tūkstantinius tiražus, beveik nebesuvokiamus šiandien, kai gyvename skaitmeninio pasiekiamumo epochoje³⁶. Tai buvo panašu į misiją, kurią įvykdžius, išseko jei ne komunikacijos galios, tai bent motyvacija³⁷. 1988–1989 metais Lietuvoje, daugiausia meno ir kultūros spaudoje, be cenzūros buvo publikuoti tekstai, kurių publikavimas prižiūrint cenzūrai būtų neįmanomas: vartant to meto spaudą aktualiuoju laiku stebino publikacijų drąsa, nes tai tremtinių, disidentų, kunigų, išeivijos ir vietinių intelektualų, menininkų diskusijos pačiais opiausiais klausimais.

Spauda, televizija, apskritai žiniasklaida kaustė dėmesį, nes aukščiausiu lygiu reagojo į aktualiausią procesą, kurį kartais būtų sunku pavadinti įvykiais: tai buvo tremtinių vaikų atsiminimai, laiškai ir pasakojimai, tai buvo išeivijos kūrybos publikacijos ir aptarimas, ir tai buvo beveik vien reportažai, savo humanitariniu turiniu toli pranokstantys žurnalistines žinias. Tuo metu net buvo neaišku, kaip pavadinti šiuos daugiažanrius tekstus, nes pirmiausia buvo reaguojama į tiesos ir atminties pobūdį. Todėl pirmasis nusistovėjęs pavadinimas, kuris ilgą laiką garantavo skaitomumą, buvo memuaristika. Nors ši memua-

³⁵ Vytautas Martinkus, „Istoriografinė metafikcija šiandienos lietuvių istoriniame romane“, *Colloquia*, Nr. 21, p. 78–95.

³⁶ Meno savaitraštis *Literatūra ir menas*, kaip ir kita spauda, tuo metu buvo masiškai perkama spaudos kioskuose, užsakymų tiražas siekė 8 000 egz., o iki antrojo nepriklausomybės dešimtmečio pabaigos krito iki trijų tūkstančių tiražo, dar po dešimtmečio – iki dviejų tūkstančių.

³⁷ Tokie didelių tiražų dienraščiai kaip *Komjaunimo tiesa* ir dienraštį *Lietuvos rytas* konvertavosi tik 1990 metais, o *Tiesa* ir *Dieną* – apskritai tik 1994 metais (cenzūros atsisakymas sutapo su politiniu nepriklausomybės paskelbimu).

ristika turėjo daugybę spalvų, nuo skaudžios ir objektyvios dokumentikos iki subjektyvių patirčių pasakojimo, pirmąjį nepriklausomybės penkmetį literatūrinėje spaudoje galima vadinti tiesos ir atminties metais: į šį diskursą ryškiausiai įvykiu įsirašo tarpukario Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro, diplomato, karininko, tremtinio ir vertėjo Juozo Urbšio, svarbaus tarptautinio lygio diplomato liudijimai ir prisiminimai³⁸.

Panašus likimas ištiko ir antrąjį Urbšio knygą *Atsiminimai* (1988), jos leidimas buvo pakartotas (1990) ir lygiai taip pat greitai išpirktas. Galbūt knygos aktualumą sustiprino ne tik puikiai valdomas Urbšio žodis (geras grožinės literatūros vertėjas), puiki atmintis, neįtikėtinas patirties bagažas, bet ir faktas, kad Stalinui iš Sibiro lagerių laiškus dėl būtinybės paleisti Lietuvą iš sovietų sąjungos nelaisvės rašęs tremtinys intelektualas, šias knygas rašė ir leido įkopus į dešimtąjį dešimtį, ir pats jas pristatė viešumoje, demonstruodamas fenomenalią atmintį ir skvarbų protą. Tai buvo faktų ir objektyvių duomenų kalba pristatyta Lietuvos istorija, kurią pasakojo Sibiro gulaguose kalėjęs intelektualas. Urbšio memuaristikos populiarumas atvėrė galimybę kitiems ir kitokių atsiminimų formoms to meto Lietuvoje, ir viena labiausiai sukrėtusių Lietuvos istoriją knygų, Dalios Grinkevičiūtės atsiminimų knyga *Lietuviai prie Laptevų jūros* (1988 publikuota spaudoje, 1997 publikuota atskira knyga). Grinkevičiūtės memuaristika sukrečia ir savo dokumentiniu liudijimu, ir savo estetiniu poveikiu, ši knyga yra versta į rusų, anglų, prancūzų, vokiečių, lenkų kalbas ir tapusi savita rusų gulagų liudytojo Aleksandro Solženycino atsiminimų lietuviškąja alternatyva: trumpesniu pasakojimu, mažesnės apimties knyga, tačiau itin emociškai sukrečiančiu meno įvykiu.

Urbšio ir Grinkevičiūtės memuarai atvėrė trauminės atminties šliuzus lietuvių literatūroje, tačiau toli gražu ne visiems autoriams pavyko susidoroti su sunkia medžiaga. Kalbėti apie aukšto lygio romanus, kurie perteiktų tokią atmintį (Urbšio ir Grinkevičiūtės atsiminimai nėra romanai), galime tik su išlygomis. Apskritai epinio pasakojimo matmuo nepriklausomoje lietuvių literatūroje kurį laiką buvo gerokai kvestionuojamas: šis žanras patyrė didelių nuostolių dėl masinių XX amžiaus žudynių ir emigracijos karo metais, dėl talentingų rašytojų persekiojimo, kalinimo ir trėmimo pokaryje, dėl cenzūros priežiūros viso sovietmečio epochoje ir taip pat dėl politiškai susikompromitavusių sovietmečiui lojalių rašytojų. Čia išskirčiau tokius talentingus pasakotojus, kaip antai Juozas Baltušis ir Petras Cvirka, kurių byla viešose diskusijose trunka iki šios dienos: pradedant knygų deginimo ir viešo įpaminklinimo klausimais, baigiant literatūrinio palikimo ignoravimo klausimais, nes tokio Baltušio, mirusio nepriklausomybės pradžioje, knygos yra populiarios ir tarp užsienio skaitytojų (prancūzų, švedų), tačiau stokojo nepriklausomos Lietuvos kritikos ir šiandienos literatūros tyrėjų dėmesio.

Šiandieną to meto tiesos turinių linkstama rasti net ir sovietinio meto vidinės rezistencijos, vidinės emigracijos prozoje, ir iškiliausias tokio pobūdžio autorius yra Bronius Radzevičius, tęsėjas – Antanas Ramonas, o šios vidinės emigracijos mokyklos vienu iš įdomiausių nepriklausomybės rašytojų tikriausiai galima teigti esant Valdą Papievi, kuris

³⁸ Knyga *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais* (1988) buvo išspausdinta šiandien beveik neįsivaizduojamu 90 000 egz. tiražu, žaibiškai išpirkta ir perskaityta.

tą vidinės emigracijos poreikį pavertė tikros, tačiau netragiškos emigracijos istorijos pasakojimu: Papievio istorijose, perleistose per vidinės pasakotojo tiesos prizmę, atpažįstame sovietinio žmogaus, ištrūkusio iš totalitarinio lagerio, akistatą su išorinio pasaulio vargais ir vidinės laimės pojūčiu. NKVD viršininko ir rašytojo Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybei* (1949) istorinės ir meninės tiesos diskusijai būtų vertingiausia pasitelkti tokios „teisybės“ gulagus sovietiniuose lageriuose ėjusio, itin vėlai lietuvių literatūroje debiutavusio, tačiau estetiniu brandumu gerokai literatūros profesionalus nustebinusį rašytoją Vladą Kalvaitį, kurio novelių romanas *Sustiprinto režimo barakas* (2011), novelių knyga *Balandis ir bandonija* (2015) to paties laiko, už kurį Gudzevičius gavo didžiausio sovietinio rašytojo regalijas, liudijimas yra ne iš primestos istorinės tiesos pozicijų, bet žmogaus, kuriam tą primestą tiesą teko išgyventi kaip vienintelę savo gyvenimo tikrovę, pozicijos.

Skaitytojų simpatijas aštuntojo dešimtmečio pabaigoje laimėjo ir nepriklausomybės ribą pasiekę tik tie lietuvių prozos kūriniai, kurie kūrė savitą priešpriešą socrealizmui. Mitinė archetipinė, tikrovę, bent jau praeities, sakralizuojanti, Romualdo Granausko, Juozo Apučio, magiškojo realizmo Sauliaus Tomo Kondroto, minimalistinė poetinė Bitės Vilimaitės, Antano Ramono, Vandos Juknaitės proza jaudino skaitytojus nutylėta, tačiau numanoma patirtimi, ji lietė mažo, nereikšmingo žmogaus gyvenimo aktualijas, rėmėsi į bendruomeninę patirtį, kalbėjo apie moralinę atsakomybę, o svarbiausia, kad kalbėjo ne bet kaip, o poetinei prozai būdingais asociatyvus pasakojimo principais, tačiau išvalytais nuo daugiažodžio pasakojimo. Tokia proza tarsi siekė nišinės, marginalios pozicijos primesto socrealizmo heroizmo akivaizdoje, o vėliau, nepriklausomybėje, atpažinusi savo pasakojimo balsą ir tikslą, įsikuria literatūros centre, bent jau antruoju nepriklausomybės dešimtmėčiu, nors ir negausiu, kaip pažymi Jūratė Sprindytė, savo elitiškumo vertų kūrėjų būriu³⁹.

Lietuvių literatūrologija šį pasakojimą atpažino kaip „baltų dėmių“⁴⁰, „vaizdo tylos“⁴¹ stilistiką, kurioje atskiras žodis, trumpa frazė įgyja papildomą reikšmės krūvį. Šeštajame dešimtmetyje ir kiek vėliau gimę prozininkai Danutė Kalinauskaitė, Giedra Radvilavi-

³⁹ „Sovietmečiu, – pažymi Jūratė Sprindytė, – lietuvių novelė, nors atrodė kukli kaip pasakos Pelenė, neoficialiai laikyta tikra princese, kadangi buvo sąžiningesnė, meniškesnė ir mažiau konjunktūriška už stambųjį žanrą.“ Tačiau: „Mažiau nei per dešimtmetį padėtis kardinaliai pasikeitė. Buvusi prozos pasididžiavimas, novelė liko žarstyti kasdienybės pelenų. Nei princo, nei krikščionio kurpaičių. [...] Objektivos aplinkybės aiškios – visagalis romanas ir naujamadė esė užpildė jos nišą. Griežtesniems ir mažesniems žanrams laikai visiškai nepalankūs. Leidyklos novelių kratosi kaip neperkamo balasto.“ Tačiau net ir populiarią romaną, kaip pirmojo dešimtmečio pabaigoje pastebi Sprindytė, vis dar „lenkia beletristika“. / „Novelistikos nusireikšminimas“, *Prozos būsenos. 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 103–116.

⁴⁰ Albertas Zalatorius „baltų dėmių“ vaizdinį pasiskolino iš pačios rašytojos vaizdinių aruodo ir šiuo vaizdiniu nusakė itin autentišką Bitės Vilimaitės stilistinį braižą, kurį vėliau, gal ne taip ryškiai matomą, galima atsekti kitų autorių mažosios prozos kūriniuose: „Emocijos, nuotaikos primatas, parenkant scenas, epizodus, piešiant besikeičiančias būsenas, lemia ir pusiau impresionistinę Vilimaitės pasakojimo manierą. Jos kūriniai sudaryti iš psichologinių detalių, kurių kiekviena turi apibrėžtą prasmę ir jungiasi su kita „baltomis“, neprirašytomis „dėmėmis“, paliktomis skaitytojo nuovokai, fantazijai, asociacijų žaismui (antrąjį rinkinį Vilimaitė ir pavadino *Baltos dėmės*). Rašytoja apeliuoja į tokį adresatą, kuris sugeba savo patirtimi užpildyti praleidimus ir nutylėjimus. Visa tai ją saugo nuo daugiažodžiavimo ir įkyrumo.“ http://www.saltiniai.info/files/literatura/LH00/Albertas_Zalatorius_Bit%C4%97_Vilimait%C4%97.LHS000A.pdf

⁴¹ Gitana Vanagaitė, „Dėmių metafora, arba vaizdo tyla“, *Prasmių raiška Vandos Juknaitės kūryboje*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, p. 105.

čiūtė, Daina Opolskaitė transformavo į gelmines egzistencines patirtis gebančią aktualizuoti kūrybą, nesitenkinančia vienadieniais atradimais, iki smulkmenų šlifuojančių savo prozos tekstus, kartais net po keletą dešimtmečių, iki teksto tankmėje atsiveria dabarčiai aktualūs egzistenciniai to paties mažojo žmogaus gyvenimo branduoliai. Strateginiai kalbėjimo žaidimai, tegu ir neperimti iš tiesioginio poezijos diskurso, vis tik artimesni jam savo Ezopo kalbos sprendiniais. Ir tik matant vėlyvuosius tokios prozos eksperimentus Kalinauskaitės, Radvilavičiūtės, Opolskaitės tekstuose, galima sakyti, kad iš semantinio asociacijų lygmens jie išeina į naujo pobūdžio asociatyvumą – sintaksinį. Ryškiausi tokios prozos reprezentantai šiandien, tegu ir rašantys romanus, tačiau su būdingais mažajai prozai aspektais, taip būdingu eseistiškumu, būtų Valdas Papievis, Andrius Jakučiūnas. Sintaksiškai organizuotas reikšmės perkėlimo būdas atveria ir iš principo inovatyvius pasakojimo struktūravimo rezultatus. Negausi kritika šių autorių kūrybai arba vis dar neišsprūstanti iš edukacinio lygmens universitetuose leidžia tik punktyriškai atpažinti šį stilistinį sprendimą.

Pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu lietuvių literatūriniame gyvenime dominavo su socrealizmu nesusilieję arba to socrealizmo desperatiškai vengę autoriai ir kūriniai: iš poezijos į prozą pasukęs dailininkas Leonardas Gutauskas, parašęs kelių knygų romaną apie menininko gyvenimą ir brandą sovietmečiu (*Vilko dantų karoliai* I – 1990, II – 1991, III – 1997), Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris* (1989) ir *Vilniaus džiazas* (1993), Jurgos Ivanauskaitės mentalinio lūžio epochą atspindinčios knygos jaunimui *Ragana ir lietus* (1993), *Kelionė į Šambalą* (1997), Jurgio Kunčino sovietmečio bohemos gyvenimą atspindintys romanai – *Glisono kilpa* (1992), *Tūla* (1993)⁴². Šių kūrinių populiarumas tarp masinių skaitytojų kurį laiką disonavo su viešu profesionalių literatūrologų pripažinimu. Šis disonansas truko tol, kol subrendo ir disertacijas apsigynė jaunesnioji kritikų ir kūrėjų karta. Pavyzdžiui, šiandieną pripažinta rašytoja Renata Šerelytė savo literatūriniais mokytojais nurodo išeivį Algimantą Škėmą, Gutauską ir Kunčiną, taip pat mini itin sudėtingą poetinės ir filosofinės prozos meistrą Petrą Dirgėlą, kurio romanų knygos *Karalystė. Žemės keleivių epas* (1997–2004) vis labiau domina istorikus ir filosofus⁴³. Geras prozos pasakojimas, ne poetinis, o klasikinis, tik dabar pradeda sugrįžti, ir nemažai tarptautinių apdovanojimų šiuo metu pelnusi vidurinės kartos prozininkė Laura Sintija Černiauskaitė savo kūrybos programa įkūnija tokį įveiktą lietuvių prozos krizės etapą.

Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad lietuvių romanas ir proza apskritai nepriklausomybės pradžioje susidūrė su nepasitikėjimu istorinės tiesos pasakojimu ir turėjo iš naujo atkurti savo ryšį su skaitytojais. Poezijos ir memuaristikos dominavimas nepriklausomybės pradžioje savo tiesosakos intensyvumu atrodė ne mažiau aktualus nei poezija ir buvo masiškai skaitomas. Domėjimasis dokumentine literatūra, atsiminimų ir istorinėmis atminties knygomis fiksuojamas ir tarptautinėse knygų mugėse, tad Lietuva čia nėra

⁴² Išskyrus Leonardą Gutauską, kuris iš esmės buvo poetinės prozos tęsėjas visais atkurtos nepriklausomybės dešimtmečiais (prozoje tik transformavęs savo poeto programą – kalbėti asociacijomis, pasakoti metaforomis), visi paminėti prozininkai, pasak Alberto Zalatoriaus, su intelektualine aistra neigė visus mitus, desakralizavo ir demistifikavo tikrovę, užimdami skepsio ir nihilizmo poziciją. / Albertas Zalatorius, „Mūsų literatūros depresija: simptomai, priežastys, prognozės“, *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, p. 100–101.

⁴³ Petrą Dirgėlą kalbina Vilius Bartininkas, *Apie Karalystę*, Vilnius: Naujasis Židinys–Aidai, 2016.

išimtis. Aktyvaus žiniasklaidos tarpininkavimo metu tik trumpi tekstai valiojo pasiekti didelę auditoriją. Ties antruoju nepriklausomybės dešimtmečiu galima matyti žurnalistinio reportažo, apybraižos ir publicistikos atsiskyrimą nuo intelektualaus samprotavimo, kuris buvo būdingas nepriklausomybės pradžiai, ir jį rašė rašytojai, poetai, filosofai, menotyrininkai, literatūrologai. Žurnalistika vis labiau aptarnauja dienos aktualijas ir įvykius dienraščiuose, o intelektualiniai diskursai keliai į naujus meno, kultūros ir literatūros leidinių puslapius, tik išgyventi šiuose puslapiuose be masinio skaitytojo vis sunkiau. Vos keletas masinių leidinių turi atskiras kultūros rubrikas (*Lietuvos rytas*, *Bernardinai*).

Visuomenės nepakantumą dokumentikos ir tiesosakos sampynai bene ryškiausiai pademonstravo Mariaus Ivaškevičiaus romano *Žali* (2002) publikavimo ir pakartotinio leidimo (2018) istorija, kurioje galėtume išvelgti keletą svarbių mūsų literatūros savivokai argumentų: dokumentinės istorijos tiesa dar nerado savęs verto romano⁴⁴, o poezijos išugdyta Ezopo kalba, kurią Ivaškevičius perėmė, Ezopo kalbos neberekalaujančioje situacijoje tik pasunkino kūrinio suvokimą. Meniškumui šiuo atveju buvo priešpriešta istorinė tiesa ir tai šioje diskusijoje pagilino istorinės tiesos lietuvių prozoje reprezentavimo ir recepcijos krizę. Poezijoje ir poetinėje prozoje per cenzūros dešimtmečius įgytas Ezopo kalbos bruožas tiesos akistatoje pristigo efektyvios reikšmės argumento. Tačiau pačios poetinės prozos laikas toli gražu neatrodo pasibaigęs poeto Donaldso Kajoko sudėtingos struktūros romanų trilogija: romanai *Kazašas* (2007), *Ežeras ir jį lydintys asmenys* (2012) ir *Skudurėlių šventė* (2021) atrodo ne tik sublimavę savičiausias Kajoko kalbinių sprendimų formas poezijoje, bet ir perkėlę jas į naują lygmenį – į didelio mastelio struktūrą, į romano pasakojimą.

Šis pasakojimas vis dėlto turi nemažai pasakojimu nesprendžiamų klausimų ir problemų, kurios autoriaus sumanymu atskleidžiamos kaip neišsprendžiamos, nepapasakojamos problemos ir neatsakomi klausimai – vien asociacija, metafora ar kokių netikėtų reikšmės perkėlimo būdu. Nors Kajoko romanai gana suglumino poetų bendruomenę ir kėlė klausimų, ar geram poetui vertėjo eiti tokiu keliu, vis dėlto per penkiolika metų kritika įvertino ir estetinį tokios prozos poveikumą, ir intelektualinę galią. Tačiau jei klaustume apie istorinės tiesos diskursą šiame romane, rastume, kad ši poetinė proza ne tik neužduoda tokio klausimo, bet savo užmoju leidžia suvokti beribį tokio klausimo beprasmiškumą: „Pasauly nieko nėra, ko negalėtų būti, tačiau jame niekuomet nebūna taip, kaip yra.“⁴⁵ Taip pat į tokius klausimus Kajokas atsako ir savo poezijoje, tiesa čia – egzistencinės būsenos, patirties požiūrio, estetinio pojūčio dalykas, ne tezė, ne teiginys, ne įrodymas. Tuo keliu einanti poetinė proza, visai galimas dalykas, vis dar turi ateities perspektyvą. Poetinės prozos, ypač intelektualinių ir drauge estetiškai paveikių Kajoko romanų pavyzdžiai, gali būti laikomi savita naujausios lietuvių prozos, suvešėjusios trečiuoju nepriklausomybės dešimtmečiu, stilistine atšaka, išsaugojusia ir atnaujinusia sovietmečiu poezijoje kultivuotos Ezopo kalbos strategijas ir pritaikiusia ją naujiems iššūkiams.

⁴⁴ Mariaus Ivaškevičiaus romano sukeltos konflikto precedentu galėtume įvardyti du veiksnius: į pasakojimą įpinta tikro partizanų vado pavardė ir gyvenimo istorija ir itin painia poetinės kalbos forma papasakotos slegiančios partizanų gyvenimo aplinkybės nepadėjo adekvačiai suprasti pasakojamos istorijos: sudėtingų asociacijų brūzgynai netipiškai pavaizduotų partizanų atpažinimą, suvokimą, atjautą tik apsunkino.

⁴⁵ Donaldas Kajokas, *Ežeras ir jį lydintys asmenys*, Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 29.

Meninis intelektualinis tiesosakos diskursas, toks svarbus nepriklausomybės pradžioje, visos nepriklausomybės laikotarpiu buvo ir viena iš svarbiausių literatūros aktualumo viešumoje sąlygų, savitas išlikimo garantas. Gana greitai tiesosaka iš memuaristikos ir dokumentikos konvertavosi į subjektyvios patirties reportažus, turinčius daugiareikšmį siužetą. Maždaug iki antrojo dešimtmečio pradžios susiformavo unikalus lietuvių prozoje esė žanras, kuriame galėtume apčiuopti svarbiausius aktualius šiuolaikinės paveikios, estetiškos, aktualios prozos ženklus: asmeninę patirtį, dokumentinę tiesą, subjektyvumą ir intymumą, paradoksalumą ir minimalizmą, asketiškumą ir asociatyvumą. Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Kęstučio Navako esė populiarumą sunku nuvertinti, nors autoriai rašo (ir rašė) nedaug, tačiau jų tekstai gaivina ir įtikina, publikacijos spaudoje masiškai komentuojamos, o knygos žaibiškai išperkamos⁴⁶. Mėgindami apčiuopti tokio populiarumo priežastį, esame priversti gręžtis į poetinės prozos nedidelę atmainą sovietmečiu, mažąją prozą, kuri nepriklausomybės pradžioje savo nedidelėmis knygomis, juvelyrinėmis pasakojimo formomis faktiškai užpildė estetinio poreikio nišą lietuvių literatūroje.

Poetinė, asociatyvi, mažakalbė lietuvių apysaka ir novelė, Bitės Vilimaitės, Vandos Juknaitės, Antano Ramono, ir tuo pačiu nebuvo greitas skaitalas, ir tapo bene įdomiausiu nepriklausomos lietuvių literatūros reiškiniu. Ši proza atitiko tokio formato modelį, kuris buvo aktualus greitam skaitymui, nes kalbėjo apie kasdienybę, kasdienybės herojus. Šie herojai buvo ne tik teigiami, nes mažąją prozą domino mažasis žmogus – nepripažintas menininkas, tėvų apleistas vaikas, visuomenės atstumtas žmogus, tačiau šis žmogus pasakojo apie savo patirtį. Tai buvo sužeistas, sumindytas, nereikšmingas, meilė trokštantis, artimumo siekiantis vaikas, vyras ar moteris, senukas ar senutė. Mažoji proza vaizdavo jo saugumą praradusią buitį ir būtį. Trečiojo nepriklausomybės dešimtmečio pradžioje tokia proza staiga įgijo savitą mokyklos tendenciją, nes į jos gretas įsilieja vienas po kito debiutuojantys jaunesnės kartos autoriai: Danutė Kalinauskaitė, Valdas Papievis, Daina Opolskaitė. Šiandieną ši prozos atmaina bene labiausiai stebina gyvybingumu, o jų knygos vis labiau domina ir užsienio skaitytojus.

Apibendrinimas

Šiame straipsnyje susitelkiama ties Dainuojančios revoliucijos pradžia lietuvių kultūroje ir, siekiant suvokti naujų pokyčių visumą literatūroje, ieškoma svarbiausių dominančių. Politinio lūžio lauke tokia dominante iškilo istorinės tiesos, teisingumo ir literatūros tieso-

⁴⁶ Į šią eseistų gretą norėtusi įrašyti ir žinomą humoristą Juozą Erlicką, kurio prozinės esė (autorius rašo ir humoristinę poeziją bei pjeses), skelbiamos dienraščio *Lietuvos rytas* puslapiuose visus nepriklausomybės dešimtmečius, yra populiarios tarp profesionalų ir mėgėjų ir dažnai turi efektingą novelės, rečiau apsakos, struktūrą. Šioje struktūroje labai daug cenzūros išugdytų Ezopo kalbos strategijos žingsnių, semantinių, sintaksinių, struktūrinių, stilistinių, jiems visiems suminėti čia nėra vietos, tačiau svarbu pažymėti, kad Ezopo kalbos kelias, kurį lietuvių poezija nuėjo kartu su proza, paliko pėdsakų Erlicko kūryboje, ir šiuos tekstus, kuriuos lietuvių kritika vis atideda ateičiai, galimas dalykas, verta pasitelkti Ezopo kalbos principams studijuoti apskritai. Humoras, kurį pasitelkia Erlickas, yra ezopinio mąstymo, elgesio, tapusio autoriaus kartos gyvenimo standartu, analize: mes ir kuriame, ir atpažįstame, ir esame vedami autoriaus, ir bendradarbiaujame su juo vienu metu. Juokas mus ištinka, nuolat suvokiant, kad į dabartį nukreiptas autoriaus žvilgsnis vis pritraukia ano laiko reakcijas, turinius ir išgyvenimus.

sakos klausimai, tačiau nusistovėjusi sovietmečiu su socrealizmu koegzistavusi moderni neoromantinė ir eksperimentinė poezijos tradicija (nuo Eduardo Mieželaičio, Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Sigito Gedos iki Gintaro Patacko, Antano A. Jonyno, Onės Baliukonytės, Kornelijaus Platelio, Gražinos Cieškaitės, Donaldo Kajoko) tiesos klausimų nekėlė, o tik atspindėjo kolektyvinius tautos lūkesčius, viltis ir idėjas.

Lietuvių literatūros raida, visais sovietinės okupacijos dešimtmečiais padalyta į beveik nesusisiekiančias dalis, išeivijos poeto Bernardo Brazdžionio asmenyje suvienijo kraštą savo vizito į Lietuvą metu 1989 metų vasarą. Poezijos tekstai dominavo pirmųjų Sąjūdžio mitingų metu, tačiau, mėginant suvokti jų vietą bendrame lietuvių kultūros ir literatūros diskurse, tenka pripažinti vedantį poezijos pobūdį visu sovietmečiu: užimdama nišinę vietą kultūros sistemoje, poezija telkė itin daug probleminių klausimų, siekė filosofinės gelmės, gebėjo nuolat aktualizuoti gelmiškiausius metafizinius klausimus net ir griežtos cenzūros sąlygomis.

Lietuvių proza, kuri bėgo nuo socrealizmo doktrinos keliamų reikalavimų vaizduoti klasių kovą ir tos kovos rūpesčių persmelktą pasaulį ir personažą, taip pat rado atspirtį poezijos sistemoje, kūrė nesiuzetinį, tačiau asociatyvų pasakojimą, kuriame dominavo metafora (Petras Dirgėla, Romualdas Granauskas, Juozas Aputis). Poetinė lietuvių proza tapo estetinės kokybės ženklu ir nepriklausomoje Lietuvoje, kur tiesos klausimas, aktualus nepriklausomybės kūrimui, rado panašų kelią kaip ir poezija: per dokumentiką (Juozas Urbšys), memuaristiką (Dalia Grinkevičiūtė) ir eseistiką (Marcelijus Martinaitis) – į mažąją prozą (Bitė Vilimaitė, Antanas Ramonas, Vanda Juknaitė, Danutė Kalinauskaitė, Daina Opolskaitė), iš prozos, su nauja patirtimi – į romaną, kuris ieško klasikinio pasakojimo kelių ir būdų (Ričardas Gavelis, Jurgis Kunčinas, Jurga Ivanauskaitė, Laura Sintija Černiauskaitė).

Šiuolaikinis lietuvių romanas iš poezijos į dabarties laiką atsinešė nemažai eksperimento dvasios ir strateginių Ezopo kalbos suformuotų sprendimų: ankstyvosios nepriklausomybės metu pasirodęs poetinis romanas jau nebegalėjo sudominti skaitytojo tais pačiais poetiniais sprendimais, kokiais galėjo sudominti sovietmečiu, o istorinės tiesos klausimai, suformuluoti poetinėmis metaforomis, apskritai trikdė ir pykdė (Marius Ivaškevičius), tad poetinis romanas ieškojo savo kelių, rado naujų perkeltinės reikšmės kūrimo būdų sintaksės, o ne žodžio semantikos lygmeniu (Valdas Papievis, Andrius Jakučiūnas); vis dėlto poetų rašoma poetinė proza, geras poetinis romanas išliko iki mūsų dienų, nors jo teigiama tiesos versija su istorine tiesa susijusi paradoksaliai, su meniniais sprendimais (Leonardas Gutauskas, Petras Dirgėla), arba nesusijusi (Donaldas Kajokas).

Poezija, savo idėjomis, temomis, pasaulio samprata, estetiniais sprendimais pamaitinusi lietuvių prozą, nepriklausomybės pradžioje taip pat susiliejo su memuaristikos, eseistikos teksta, taip ne visai tiesiogiai dalyvaudama ir tiesosakos diskurse. Poezija šiuolaikinę lietuvių literatūrą palaikė ir stiprino iš savo nišinės, politikai ne itin aktualios pozicijos, tačiau dėl susiklosčiusių lietuvių kultūroje tradicijų, užimdama vieną dominuojančių pozicijų istoriniame laike ir aktualiame įvykių diskurse, kaip tik poezija sukūrė visą Ezopo kalbos strategiją arba tokią strategiją savo pavyzdžiu palaikė, pervesdama lietuvių literatūrą ir kultūrą per istorinių permainų laiką į šią dieną.